

О. М. Авраменко, В. І. Пахаренко

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 10 класу загальноосвітніх
навчальних закладів
(рівень стандарту, академічний рівень)

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
«Грамота»
2010

УДК 373.5:821.161.2.09+821.161.2.09](075.3)
ББК 83.3(4Укр)я721
А21

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України № 177 від 03.03. 2010 р.)*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Наукову експертизу проведено в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

Психолого-педагогічну експертизу проведено в Інституті педагогіки НАПН України.

Експерти, які здійснювали експертизу:

Самаруха О. В., Навчально-виховний комплекс ЗНЗ І–ІІІ ст., гімназія № 6, м. Вінниця, учитель-методист;

Петраківська Л. М., Житомирський екологічний ліцей № 24, учитель;

Витовтова А. А., районний відділ освіти, районний методичний кабінет, Татарбунарський район Одеської обл., завідувач районного методичного кабінету, учитель-методист;

Сабовчик В. М., відділ освіти у справах національностей Ужгородської районної державної адміністрації, методист;

Мелешко В. А., Полтавський державний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка, завідувач кафедри української літератури, кандидат філологічних наук, доцент.

Авраменко О. М., Пахаренко В. І.

А21 Українська література : Підручн. для 10 кл. загальноосвітн. навч. закл. (рівень стандарту, академічний рівень). — К. : Грамота, 2010. — 280 с. : іл.

ISBN 978-966-349-259-9

Підручник повністю відповідає вимогам Державного стандарту освіти та чинній програмі з української літератури. Він містить відомості з теорії літератури; біографічні матеріали про письменників; огляд літературної спадщини майстрів слова; багатий ілюстративний матеріал та ін.

Методичний апарат підручника охоплює різнорівневі завдання, зорієнтовані на вікові особливості десятикласників.

**УДК 373.5:821.161.2.09+821.161.2.09](075.3)
ББК 83.3(4Укр)я721**

ISBN 978-966-349-259-9

© Авраменко О. М., Пахаренко В. І., 2010
© Видавництво «Грамота», 2010

Шановні старшокласники!

Сучасні підручники якісно відрізняються від тих, за якими вчилися ваші попередники, вони мають нову форму й наповнені новим змістом. Отож радимо насамперед ознайомитися з особливостями нашого підручника. Сподіваємося, ця інформація допоможе вам якнайкраще засвоїти передбачений програмою навчальний матеріал.

Як і в підручнику 9 класу, ми застосовуємо *діалогічний підхід* до вивчення літератури, тобто пропонуємо вам не просто заучувати готові відомості, а постійно вести бесіду з письменниками та прихильно й критично налаштованими до них читачами, виробляти власну оцінку їхньої творчості, пізнавати секрети майстерності, вчитися дискутувати, самостійно аналізувати твори.

У книжці висвітлено два культурно-історичні періоди й відповідні їм мистецькі напрями — реалізм і ранній модернізм (з низкою течій).

Виклад кожної теми чітко розподілено на три частини:

- розповідь про письменника;
- огляд його творчості (з більш детальним аналізом творів, рекомендованих чинною програмою для обов'язкового текстувального вивчення);
- система завдань наприкінці теми.

Як відомо, навчальний матеріал засвоюється більш усвідомлено й міцно, коли для його сприйняття пропонують не один вид роботи (скажімо, лише читання тексту статті підручника), а кілька форм навчання, які покликані розвивати *критичне* ставлення до суспільно-історичних і мистецьких явищ, а в результаті — сформувати свою позицію щодо них. З огляду на це ми ввели в підручник кілька рубрик, кожна з яких виконує свою роль. Що це за рубрики?

судження — роздуми письменника чи літературознавця про обговорювану проблему.

ЗОР — завдання основного рівня (за програмою — середнього і достатнього); ці завдання *принагідні*, які краще виконати саме в тому місці під час опрацювання статті підручника, де вони подані. Вони покликані сприяти розвитку вашого критичного мислення і часто мають дискусійний характер.

Творче завдання — завдання високого рівня складності, передбачене для самостійного трактування твору й покликане розвивати творчі здібності учнів.

консультація — стислі довідки про згадуваних у тексті діячів чи історичні події або ж поради, як краще виконувати поставлені завдання.

консультація • ТЛ — відомості з теорії літератури, що допоможуть зрозуміти й проаналізувати відповідний період чи твір.

Факт Локаз — урізноманітнюють виклад, навчають зіставляти й розрізняти *факт* і *позицію* митця чи літературознавця.

мистецький контекст — відомості, пов'язані з відповідним напрямом, течією чи твором інших видів мистецтва.

Наприкінці кожної теми (крім вступу) подано 12 різнорівневих завдань:

- 1–3 — завдання в тестовій формі двох форматів (з однією правильною відповіддю і на встановлення логічних пар);
- 4–10 — завдання переважно для аналізу художнього твору;
- 11–12 — завдання творчого характеру.

У рубриці **домашнє завдання** подано обов'язкові завдання і ті, які ви можете виконати за власним бажанням.

У підручнику реалізовано *міжпредметні зв'язки* й посилено увагу до *мистецького контексту*, для цього широко використано ілюстративний матеріал (різноманітні фото, зображення витворів скульптури й архітектури, репродукції картин українських і зарубіжних художників). Усе це — не просто прикраса підручника, а додаткова інформація для вас, можливість ознайомитися з найвидатнішими шедеврами реалістичного й модерністського мистецтва.

Наприкінці підручника подано короткий словник літературознавчих термінів.

Насамкінець зверніть увагу, що підручник — це частина навчально-методичного комплексу, до якого ввійдуть хрестоматія, зошит для тематичних контрольних робіт з друкованою основою та DVD з мультимедійними матеріалами.

Зичимо вам успіхів!

З повагою, автори

Розгорнувши цю книжку, ви ознайомитеся не тільки з українською літературою останньої третини ХІХ — початку ХХ ст., а й з епохою, у якій вона народжувалася й розвивалася. Адже на літературу значною мірою впливають історичні обставини. Скажімо, наше красне письменство цього періоду поставало в умовах колоніального поневолення українських земель, які загарбали Російська й Австро-Угорська імперії. Переслідування всього національного зумовило специфіку української літератури. Власне мистецькі, естетичні завдання нерідко поступалися *захисним, суспільним*. Найважливішу свою мету письменники вбачали в тому, щоб пробуджувати й зберігати в душах земляків національну свідомість, людяність, співчуття до знедолених, прагнення будувати вільне й справедливе суспільство.

Вищі культурні верстви української людності загарбники або знищували, або денаціоналізували (зросійщували, ополячували, онімечували). Українським за духом залишалося насамперед багатомільйонне *селянство*. Воно дотримувалося прадідівських звичаїв, традицій, а найголовніше — зберігало рідну мову. Отож основним об'єктом зображення й адресатом у літературі стає саме селянство.

Таке письменство назвали *народницьким*, або *просвітянським*. До найяскравіших представників цієї течії належать І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, Б. Грінченко, М. Старицький, І. Карпенко-Карий.

Однак не тільки політична ситуація мала вплив на розвиток мистецтва слова. У середині ХІХ ст. відбувся якісний стрибок насамперед у *раціональній сфері* людської свідомості. У цей час уже почала втрачати свої позиції механіка, настав час електричної енергії. Науковці відкрили суттєві закони в галузі хімії й біології, а технічна думка збагатилася численними інженерними винаходами. Усі ці відкриття вели до *науково-технічної революції*. Вона, без сумніву, не давала людині спокою, інтенсивно будила уяву й фантазію у творчих особистостей. На хвилі цих вражень у 1857 р. з'явився запис у щоденнику Т. Шевченка, сповнений захоплення від винаходу Фультоном й Ваттом парового двигуна.

Тарас Шевченко: «Ваше... дитя у скорім часі пожере батоги, престולי й корони, а дипломатами й поміщиками тільки закусить... Те, що розпочали у Франції енциклопедисти, те довершить на нашій планеті ваше колосальне геніальне дитя» (з рос.).

Уже через два десятиліття після того винахідник із Чернігівщини Микола Кибальчич (незадовго до страти за революційну діяльність) мудруватиме над кресленням апарата для польотів у космос.

К. Піскорський. Цивілізація. Місто.
1917 р.

Усе це змінювало картину світу, спонукало дошукуватися першопричин буття. Ці нові віяння приваблювали й літературу. Адже вона — одна з найдосконаліших форм пізнання світу.

У гаснучого *романтизму* вже бракувало художніх засобів для цього, тож у красному письменстві утвердився новий напрям — *реалізм*¹, а на межі століть заявив про себе ще новіший — *модернізм*². З творчістю письменників-реалістів і модерністів ви й ознайомитесь у 10 класі.

У літературі цього періоду по-особливо-му постала проблема **ствідношення національного й загальнолюдського**. У чому її суть?

Люди всіх часів і народів мають єдиний спільний *надідеал* (вершинну *цінність життя*) — людинолюбство, добротворення, свободу, духовну й фізичну досконалість,

красу, справедливість, щастя. Це так звані загальнолюдські цінності. Однак кожна нація йде до цього ідеалу своїм неповторним шляхом, бачить його зі своїх позицій. Отже, загальнолюдське *може існувати лише у формі національного*. Точно сформулював цю ідею свого часу класик польської літератури Адам Міцкевич: «Ми переконані, що не можемо інакше служити Європі й людству, як тільки служачи Вітчизні нашій, Польщі; що тільки тією мірою, якою ми будемо корисні польській справі, можуть скористатися нами Європа й людство».

Розмови про наднаціональні (інтернаціональні) цінності *на противагу* національним — це, як правило, усього лише засіб маскування імперських зазіхань тієї чи тієї нації. Наведемо принагідне твердження двох мислителів — українського й російського.

судження **Іван Франко:** «Усе, що йде поза рами нації, це або фарисейство³ людей, що інтернаціональними ідеалами раді б покрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді б широкими “вселюдськими” фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації».

Микола Бердяєв: «Є тільки один історичний шлях досягнення вищої вселюдськості до єдності людства — шлях національного зростання й розвитку національної творчості. Вселюдськість розкриває себе лише під виглядом національностей. Денаціоналізація є чистісінька порожнеча, небуття».

¹ *Реалізм* (від латин. *realis*) — речовий, дійсний.

² *Модернізм* (з фр. *moderne*) — новітній, сучасний.

³ *Фарисейство* — лицемірство, ханжество.

Оскільки національне є формою втілення вселюдського, то кожен справді високохудожній твір вирізняється *національним колоритом*, відображає національний характер автора та його народу. Національний характер виявляється в тематиці твору, у відображенні в ньому історичного минулого чи сучасного життя, побуту, звичаїв народу, його мови, особливостей світобачення, своєрідності образного мислення тощо. Досить сказати, що в різних народів дуже відмінні системи словесної символіки.

Так, доводять народознавці, у російській поезії була б неможливою «Пісня про рушник» Андрія Малишка, поет у Росії рушник — це всього лише предмет побуту. Назва «Пісня о полотенце» здатна викликати хіба що посмішку. В українського ж народу рушник — це поетичний символ життя в усій його багатогранності. З вишиваним рушником пов'язане все життя українця — від створення родини до смертного часу. Тому у вірші Андрія Малишка говориться, що на вишиваному рушнику *«оживе все знайоме до болю: і дитинство, й розлука, // і твоя материнська любов»*. Або інший приклад: в українському фольклорі й письменстві символом кохання, дівочої краси є калина, у німецькій же культурі ця рослина зовсім нейтральна, а символом кохання є бузина, яка в побуті українців має відтінок чогось комічного («на городі бузина, а в Києві дядько»). Сокіл в українській символічній свідомості — гарний молодий козак, а в німецькій — лихий парубок-спокусник, який звів і покинув дівчину.

З огляду на все сказане, які ж критерії національної належності письменника? Аби відповісти на це запитання, треба пам'ятати, що націю творять два чинники:

1) спільний *національний менталітет* (тобто національна душа, психологія), що виростає зі спільної міфології;

2) породжена менталітетом *єдина мова*.

Ці ж два чинники (як причина і наслідок, зміст і форма) визначають належність митця до тієї чи тієї нації. Щоправда, у протиприродних умовах імперії (коли наднаціональною, найрозвинутішою й усіляко заохочуваною стає мова панівної нації, а мови націй поневолених упосліджуються, а то й забороняються) нерідко трапляється інший варіант: митець *уже* пише чужою мовою, але *ще* зберігає рідний менталітет. У такому разі визначальним залишається все-таки зміст, а не форма.

Скажімо, Микола Гоголь дослівно в кожному творі, написаному навіть на російському матеріалі, сприймає світ очима українця, проповідує систему духовних вартостей саме нашого народу (гармонійну єдність людини і природи, культ жінки, культ родини, емоційно-інтимну релігійність тощо). Тому це письменник, безсумнівно, український.

О. Заливаха. Є і будемо. 1980 р.

Які риси національного й загальнолюдського ви помітили на картині О. Заливахи?

Те ж саме можна сказати про Володимира Короленка, Максиміліана Волошина. Так само киргизьким письменником залишається Чингіз Айтматов, казахським — Олжас Сулейменов, абхазьким — Фазиль Іскандер, хоча всі вони російськомовні.

Загалом же втрата рідної мови для будь-якої людини, а надто для письменника, — страшна психологічна катастрофа. Річ у тім, що рідна мова закладається в людині вже генетично, спадково. Людина не тільки *мислить* рідною мовою, а й відчуває, тобто рідна мова функціонує як на рівні свідомому, так і на позасвідомому. Втрата ж цієї мови — за переконливими доказами видатних мовознавців Вільгельма фон Гумбольдта й Олександра Потебні — притлумлює позасвідомий пласт психіки людини. Особистість стає душевно біднішою, менш сприйнятливою до витончених виявів світу, свідомість її надщерблюється.

Отже, саме високорозвинута національна література є найнадійнішим оберегом нації, запорукою її невмирущості.

Трикімцеве
судження

Видатний американський поет **Томас Еліот**: «У народу можна відняти мову, заборонити її, увести в школах навчання чужою мовою, але доки ви не примусите цілий народ відчувати чужою мовою, ви не знищите його рідної мови, її знову відродить поезія, яка є магнітною віссю світу чуттів».

завдання

1. Чому в другій половині XIX ст. основним об'єктом зображення й адресатом нашого письменства стає селянство?
2. Як зміна політичного устрою країни, науково-технічна революція позначаються на художній літературі?
3. Як ви розумієте вислів «національне є формою втілення вселюдського»? Чому треба берегти й розвивати національні літератури?

домашнє завдання

1. Письмово висловити свої враження від оформлення обкладинки цього підручника (колеристика, шрифти, елементи декору, фрагмент картини, композиція).
2. Скориставшись підручниками історії та іншою літературою, підготувати невелике повідомлення про Україну 70–90-х років XIX ст. (за бажанням).

ЛІТЕРАТУРА

70–90-х років XIX ст.

КЛАСИЧНИЙ
РЕАЛІЗМ

Класичний реалізм

Література 70–90-х років XIX ст. розвивалася в складних історичних обставинах: український народ перебував у колоніальній залежності від двох імперій: більшість наших етнічних територій належала Російській імперії, а Східна Галичина, Північна Буковина й Закарпаття — Австро-Угорській.

У Петербурзі, Києві й багатьох інших містах ще наприкінці 50-х років XIX ст. почали створюватися так звані *громади* з метою протистояти імперському зросійщенню. Це були об'єднання українських інтелігентів, які боролися за національне відродження, вели українознавчі дослідження, видавали книжки, намагалися започаткувати національну освіту, зберігали рідну мову й відновлювали давні традиції.

Пригадайте вивчене в 9 класі. Що ви пам'ятаєте про культурно-видавничу діяльність П. Куліша, Т. Шевченка в Петербурзі наприкінці 1850-х років, про журнал «Основа»?

Київську громаду створили професори й студенти університету, учителі, інші свідомі українці. На початку 60-х років XIX ст. вона налічувала майже триста осіб з усіх суспільних верств. Окрім українців, туди входили також поляки, німці, євреї й росіяни. Громадівцями були видатні науковці, митці, громадські діячі — Володимир Антонович, Михайло Драгоманов, Павло Житецький, Павло Чубинський (автор національного гімну «Ще не вмерла України...»), Панас Мирний, геніальний композитор Микола Лисенко, Михайло Старицький, археолог Федір Вовк і багато інших. У Чернігові створення громади ініціювали такі славетні українці, як Опанас Марківч, Леонід Глібов, у Полтаві — Олександр Кониський (письменник, автор першої ґрунтовної біографії Т. Шевченка), у Харкові — Олександр Потебня (усесвітньо відомий професор-філолог), Василь Мова (знаний поет), у Єлисаветграді (тепер — Кіровоград) — брати Тобілевичі.

Налякана розмахом національно-культурного відродження, російська влада оголосила війну всьому українському. Ганебні Валуєвський циркуляр та Емський указ фактично поставили під заборону всю нашу національну культуру.

консультація

Валуєвський циркуляр (1863) — таємне розпорядження царського уряду, був виданий невдовзі після придушення російською армією польського повстання, метою якого було проголошення незалежності Польщі. Автор циркуляра — міністр внутрішніх справ Петро Валуєв.

Згідно з Валуєвським циркуляром, «позволялись к печати только произведения на малороссийском языке, принадлежащие к области изящной литературы»; усі інші видання, у тому числі освітнього й релігійного змісту, заборонялися. Найзнаменитіша фраза з циркуляра: «Никакого отдельного малороссийского языка не было, нет и быть не может». У листі імператору Олександру II міністр П. Валуєв подав ці слова як думку начебто «большинства малороссиян», до якої він приєднується.

Таємний циркуляр зробив лиху справу: у 1866 році українською мовою не було видано жодної книжки. Письменники, активні діячі українського культурного руху зазнали переслідувань, багатьох із них вислали з України.

Емський указ підписаний царем Олександром II у німецькому курортному містечку Емсі в травні 1878 р. Цим указом заборонялося друкувати книжки (навіть тексти до музичних нот) «на малоросійском наречіи», завозити в Російську імперію україномовні видання з-за кордону, ставити театральні п'єси по-українськи.

Цікаво, що автори Емського указу скористалися досвідом Наполеона, який свого часу подібними методами забороняв культуру й мову в Бельгії. До появи цього ганебного документа спричинилася україноненависницька діяльність київських шовіністів М. Юзефовича, В. Шульгина та їм подібних.

За умов нищення в Наддніпрянщині українського слова (письменства, журналістики, книгодрукування тощо) посилилася роль Галичини: саме там почала бурхливо розвиватися видавнича справа. Чимало громадівців (зокрема, М. Драгоманов, Ф. Вовк) мусили емігрувати за кордон, де продовжили свою діяльність. У Женеві Драгоманов на кошти громади організував видання творів українською мовою. Не припинявся національний рух і на Батьківщині. У 1889 р. значна частина громадівців об'єдналася навколо новоствореного журналу «Киевская старина», який вимушено видавався російською мовою, але був цілком присвячений українській тематиці. Згодом громадівський рух очолювали Михайло Грушевський, Сергій Єфремов, Євген Чикаленко, інші знані українці.

Увага літераторів того часу концентрувалася переважно на *простонародному, селянському середовищі*, яке ще зберігало національну пам'ять, рідну мову, традиції. Отже, естетичні завдання письменства поступалися захисним, бо наріжним стало питання національного самозбереження. Зрозуміло, що в цей період у літературі переважає селянська тема. У сучасного читача може скластися думка, що тогочасне вітчизняне письменство висвітлювало лише соціальну нерівність і селянський побут. Це не зовсім так, адже навіть у цей час з'являються художньо довершені, психологічно глибокі твори про місто («Хмари», «Дві московки», «Бурлачка» І. Нечуя-Левицького, «Повія» Панаса Мирного), пригодницькі, історичні за жанром («Облога Буші» М. Старицького, «Князь Єремія Вишневецький» І. Нечуя-Левицького), гумористичні («За двома зайцями» М. Старицького) та ін.

В останній третині XIX ст. *м. Львів* стає центром культурної, освітньої і наукової діяльності. У 1868 р. тут засновано товариство «Просвіта», у 1873 р. — Наукове товариство імені Шевченка. Культурно-освітню роботу посприяють численні драматичні й музичні гуртки, бібліотеки. У Львові виходять друком журнали «Правда», «Зоря», газета «Діло», у яких видають свої твори письменники обох частин України.

За найактивнішої підтримки І. Франка й М. Павлика виходять друком часопис «Громадський друг», збірники «Молот»,

Товариство «Просвіта».
м. Львів

«Дзвін», журнали «Житє і слово», «Світ». У Женеві видатний науковець, професор Михайло Драгоманов видає п'ять випусків збірника «Громада» (1878–1882) і два номери журналу з такою ж назвою. Це були перші українські позацензурні видання.

У Східній Україні з величезними труднощами вдалося дістати дозвіл на публікацію лише кількох альманахів: «Луна», «Рада», «Нива», «Степ», «Складка». Твори українських письменників також з'являлися в журналі «Киевская старина».

Літературний процес 70–90-х років XIX ст. характеризується інтенсивним розвитком *прози*. У цей період розквітає талант Івана Нечуя-Левицького й Панаса Мирного, збагачують українську літературу своєю творчістю Михайло Старицький, Борис Грінченко, Олександр Кониський, Олена Пчілка, Наталя Кобринська, Михайло Павлик, а наприкінці 70-х років XIX ст. заявляє про себе як прозаїк Іван Франко.

На *поетичній* ниві найпомітнішими ліриками були Іван Франко, Павло Грабовський, Яків Щоголів. У 1887 р. побачила світ збірка громадянської лірики І. Франка «З вершин і низин», вона стала після «Кобзаря» Т. Шевченка другим найвизначнішим явищем в українській поезії.

Від початку 80-х років XIX ст. знову поживалося *театральне життя*: у Харкові, Києві, Полтаві, Кременчуці з ініціативи Михайла Кропивницького й Миколи Садовського було дано кілька українських вистав акторами російської трупи Г. Ашкарєнка. А 1882 р. Марко Кропивницький створив у Єлисаветграді українську професійну трупу, до складу якої увійшли Марія Заньковецька, брати Тобілевичі — Микола Садовський, Іван Карпенко-Карий, Панас Саксаганський, а також їхня сестра Марія Садовська-Барілотті. Ця професійна трупа дістала назву *Театр корифеїв*¹. До цієї справи багато сил доклав і відомий український драматург Михайло Старицький, який за власний кошт придбав гардероб і декорації для театру.

О. Куїнджі. Вечір в Україні. 1878–1901 рр.

¹ *Корифей* (грец. *вождь, ватажок*) — найвизначніший діяч у певній галузі науки, літератури, мистецтва.

На зміну *романтизму* (П. Гулак-Артемовський, Є. Гребінка, В. Забіла, М. Петренко, М. Шашкевич) у художній літературі, малярстві й інших видах мистецтва приходить *реалізм*. Хоча попередній напрям «здавався» неохоче: у письменстві аж до 90-х років XIX ст. продовжувала існувати, щоправда в затінку, школа «пізніх» романтиків: Я. Щоголів, Л. Глібов, С. Руданський, О. Стороженко. Крім того, майже в усіх реалістів знаходимо щиро романтичні твори або мотиви: оповідання «Максим Гримач» Марка Вовчка, роман «Князь Єремія Вишневецький» І. Нечуя-Левицького, історичні драми М. Старицького, Б. Грінченка тощо. Зрештою, уже та обставина, що митець, попри всі перешкоди, писав українською, засвідчувала його національну романтику.

До речі, зауважимо: коли у Франції ще наприкінці 20-х років XIX ст. реалізм був започаткований Бальзаком, у Росії досягнув розквіту вже в другій половині 40-х років, то в Україні він з'явився лише на межі 50–60-х років XIX ст.

консультація • ТЛ

Що таке *реалізм*? Первісно (з XVIII ст.) слова «реаліст», «реалізм» у повсякденному мовленні означали тверезий, практичний тип мислення на противагу ідеалістичному, мрійливому. Наприкінці 20-х років XIX ст. термін «реалізм» починає вживати французька критика щодо «нової школи» в літературі на відміну від «літератури ідей» (класицизму) та «літератури образів» (романтизму). Суть реалістичної манери письма точно розкрив один із найвизначніших її майстрів — І. Нечуй-Левицький: «Реалізм чи натуралізм у літературі потребує, щоб література була *одкидом правдивої, реальної життя, похожим на одкид берега в воді*, з гірором чи селом, з лісами, горами і всіма предметами, котрі знаходяться на землі. Реальна література повинна бути дзеркалом, у котрому б одсвічувалася правдива життя, хоч і тонка, похоложа на мрію, як сам одсвіт»¹.

П. Мартинович.
У волосного
писаря.
1878–1901 рр.

¹ Нечуй-Левицький І. Сьогочасне літературне прямування // Історія української літературної критики та літературознавства: Хрестоматія. Книга друга. — К., 1998. — С. 215.

Новий напрям — послідовна протилежність романтизму. На кожну тезу попереднього стилю він відповів антитезою. Письменники-реалісти зосередилися на найзлободенніших (хоч і прозаїчних) проблемах повсякдення, досить глибоко й різнобічно дослідили матеріальну грань світу та людину як суспільну й біологічну істоту, але й виявили традиційне впадання в крайнощі, вузьке світорозуміння. Якщо романтик зосереджував основну увагу на внутрішньому світі людини (а відтак — і на інтимному, родинному, духовному, містичному), то для реаліста стає визначальною проблема взаємин людини й суспільного середовища, впливу соціально-економічних обставин на формування характеру особистості.

Звідси визначальні ознаки реалізму:

- пізнавальне, аналітичне сприйняття й розуміння світу (дійсності) замість інтуїтивно-чуттєвого, характерного для романтиків;
- пояснення формування характеру, вчинків героя насамперед через його соціальне походження та становище, а також через умови повсякденного життя;
- увага до вивчення людської душі, але заглиблення в психологію обмежене, оскільки реалісти вважали душевний світ героя наслідком його походження, виховання, суспільно-побутового оточення;
- прагнення до об'єктивності й достовірності відображуваного, а звідси — правдивість у зображенні деталей, перевага епічних, прозових жанрів у літературі, ослаблення натомість ліричного струменя мистецтва;
- принцип точної відповідності реальній дійсності усвідомлюється в цьому стилі за критерій художності, за саму художність;
- типізація, тобто знанням дослідження й відтворення світу стає тип (у романтизмі ним був символ). Тип — це образ, у якому поєднано найхарактерніші вияви певної групи явищ.

До найвидатніших зарубіжних письменників-реалістів належать: французи О. де Бальзак, Е. Золя, Р. Роллан; англієць Ч. Діккенс; росіяни Ф. Достоевський, Л. Толстой; американець Марк Твен та ін.

П. Левченко.
Село взимку.
1900-і роки

Які стильові риси реалізму ви помітили на картинах П. Мартиновича «У волосного писаря» і П. Левченка «Село взимку»?

Письменства різних націй збагатили цей напрям своїми неповторними варіантами. Який же *український варіант реалізму*? Реалістичний тип світосприймання надто чужий нашій літературі, емоційній, романтичній українській душі. Тому наш реалізм вирізнявся специфічними емоційно-сентиментальними рисами.

У вітчизняній літературі другої половини XIX ст. найяскравіше представлений **побутово-просвітницький реалізм**. Його видатні творці — Марко Вовчок, А. Свидницький, Панас Мирний, І. Нечуй-Левицький, І. Карпенко-Карий, М. Кропивницький, М. Старицький, Б. Грінченко, а також І. Франко й М. Коцюбинський у своїй ранній творчості. Представники цієї течії в основному досліджували родинні, виробничі, соціальні стосунки героїв, зосереджувалися на морально-етичній проблематиці. Показуючи кричущі вади суспільства, вони наголошували, що шлях до порятунку — це *духовне вдосконалення, освіченість, культура, добропорядність*. Яскравою ознакою течії є, зокрема, *етнографізм* — особливо докладне змалювання національного колориту українського народу — побуту, звичаїв, обрядів і вірувань.

У 80–90-х роках XIX ст. частково простежується ще одна течія — **революційний реалізм**. Її представники відкидали *еволюційний розвиток* суспільства, духовне вдосконалення людини як необхідну передумову соціально-економічних, політичних змін. Натомість вони цілком підпорядковували свою творчість пропаганді значення економіки, провідної ролі пролетаріату в суспільстві, ідеї пролетарського інтернаціоналізму, насильницької збройної зміни суспільного ладу, фізичного знищення панівних верств. Послідовними революційними реалістами були П. Грабовський та М. Павлик, також І. Франко, Леся Українка (у деяких ранніх творах).

Досить помітно утвердився в українській літературі **натуралізм**¹. Натуралісти намагалися через використання здобутків природничих наук пізнати й відтворити істинну, реальну картину буття. Писання натуралістів нагадували клінічні документи, історії спадкових хвороб, протоколи судової експертизи. Це були спроби перетворити художній твір на точну *копію факту*. Основним засобом у цьому стилі став опис. Як слушно спостерегла Леся Українка, за правдою факту натуралісти не бачили художньої узагальненої правди й перебували під гіпнозом факту.

Найвиразніші *рис*и натуралізму:

- «знижене» трактування традиційних сюжетів;
- зумисна вульгарність стилю автора й мови героїв;
- непричетність, байдужість автора до зображуваної дійсності;
- потужний і гострий сатиричний струмінь;
- широка панорама сучасного життя в його технічних, побутових, професійних аспектах;
- підкреслення повної залежності характеру, вчинків героя від його генетичних коренів і фізіологічно-інстинктивних особливостей;
- розкриття найтемніших «фізіологічних» сторін людської душі.

Ознаки натуралістичного стилю помічаємо в романах Панаса Мирного «Повія», прозовому бориславському циклі І. Франка та ін.

ЗОР

Пригадайте трагікомедію І. Карпенка-Карого «Сто тисяч», яку ви вивчали у 8 класі, й оповідання М. Гоголя «Вечір проти Івана Купала», з яким ви ознайомилися в 9 класі. Який із цих творів романтичний за стилем, а який — реалістичний? Відповідь обґрунтуйте якомога докладніше.

¹ Натуралізм (від латин. *natura*) — природа.

МИСТЕЦЬКИЙ КОНТЕКСТ

Першим теоретиком реалізму вважається французький художник **Гюстав Курбе** (1819–1877), який у передмові до каталогу виставки своїх творів під назвою «Реалізм» (1855) обґрунтував програмові засади напряду. Курбе не обмежувався простою імітацією реальності, він намагався досягти істинну природу речей. Художники-реалісти почали зображати простих робітників, селян, бідноту й жебраків, що суперечило тодішнім уявленням про справжнє мистецтво. Не випадково цей стиль набув поширення в Європі після бурхливих соціально-політичних подій 1848 р. Гюстав Курбе — учасник Паризької комуни. Улюблені мотиви художників-романтиків (любов до екзотики, одухотвореність і прагнення до прекрасного) тепер витіснялися реаліями повсякдення. Курбе писав свої роботи в темних і сумних тонах. Найвідоміші твори митця: «Жінки, що просіюють зерно», «Похорон в Орнані», «Каменярі».

Аполлón Мокрицький (1810–1870) — український і російський живописець, академік Петербурзької академії наук. Народився в м. Пирятині, тепер Полтавська область. Малювати навчався в Ніжинському ліцеї. Потім виїхав до Петербурга, де став вільнослухачем Академії мистецтв. Був учнем О. Венеціанова та К. Брюллова. Працював в Україні, пізніше поїхав до Італії. В 1851–1870 рр. — професор Московського училища живопису, скульптури та архітектури. Анатолій Мокрицький був другом Тараса Шевченка, брав активну участь у викупі поета з кріпацтва.

А. Мокрицький.
Портрет дружини.
1853 р.

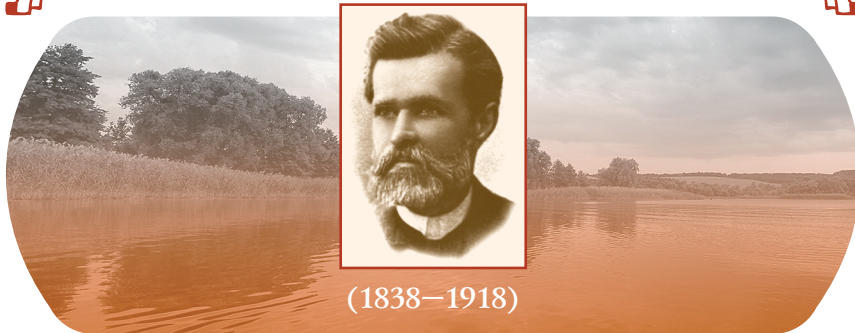

Г. Курбе.
Жінки, що просіюють зерно.
1854 р.

Творче завдання

Порівняйте яскраві зразки романтизму й реалізму в образотворчому мистецтві — роботи А. Мокрицького «Портрет дружини» і Г. Курбе «Жінки, що просіюють зерно». Які ознаки відповідних напрямів ви помітили в них?

Іван Нечуй-Левицький

(1838–1918)

Іван Левицький — се великий артист (митець) зору, се колосальне, усеобіймаюче око України.

І. Франко

Життєвий шлях письменника

Іван Семенович Левицький народився 25 листопада 1838 р. в містечку *Стєблєві*, нині — Корсунь-Шевченківський район, що *на Черкащині*, у родині священика.

Хлопець зростав серед чарівної природи Надросся. Поетичні народні звичаї та обряди, народна пісня — це те середовище, яке посприяло формуванню майбутнього автора «Кайдашевої сім'ї» — одного з найулюбленіших художніх творів українців. Вихованням і навчанням Івана займався батько. «Сам батько вчив мене читати та писати разом із хлопцями, котрі приходили до нас учитись. Батько завів школу для селян, набрав хлопців і вчив їх літом у пасіці в катразі¹, а зимою в кухні. Разом із тими хлопцями вчився і я»².

Семен Левицький був людиною начитаною, культурною, національно свідомою, пишався знайомством із Пантелеймоном Кулішем, під впливом якого почав збирати фольклорно-етнографічні матеріали, долучаючи до цієї роботи й свого сина.

Мати Івана відзначалася веселою й щирою вдачею, була говіркою й співучою. Письменник згадує про неї в біографії: «Мати вміла читати церковнослов'янські книжки, любила читати житія святих і читала їх голосно, як читають прості люди, а ми малими слухали... Мати вмерла, як мені йшов тринадцятий рік. Вона мала дві пари близнят, котрі й зістались

Будинок-музей І. Нечуя-Левицького.

м. *Стєблів*

¹ *Катра́га* (розм.) — легка будівля, сторожка.

² *Нечуй-Левицький І.* Життєпис Івана Левицького (Нечуя), написаним ним самим // І. Нечуй-Левицький. Зібр. тв.: У 10 т. — К., 1968. — Т. 10.

І. Нечуй-Левицький

живі з усіх дітей; це підірвало її міцне здоров'я, вона почала після того слабувати і швидко вмерла»¹.

Іван Левицький навчався в Богуславському духовному училищі (1847–1852), у Київській духовній семінарії (1853–1859) і в Київській духовній академії (1861–1865). Про навчання в цих закладах письменник згадує переважно в мінорній тональності: «...то було царство різок і паль... Наука в училищі була суха, мертва й абстрактна...»²

Одна з головних причин такого стану — російський казенний дух, який брутально нав'язувала тогочасна школа. Дітей, яких виховували вдома в україномовній стихії, навчали грамоти за букварями, написаними церковнослов'янською мовою, а далі предмети треба було опановувати російською — так само чужою й незрозумілою. На все життя залишилося в пам'яті письменника гнітюче враження про стиль запровадження російської мови в Богуславському духовному училищі. За кожне сказане українське слово школяреві на шию одягали дощечку, куди вписували українське слово і його російський відповідник. Учень мав так ходити доти, доки не почує українського слова від іншого школяра та не занесе його до нотатника, тоді ту дощечку перевішували на шию іншій дитині.

Проте в семінарії були й прогресивні викладачі, які давали вихованцям передові знання з філософії, естетики й літератури. Саме від них І. Левицький збагатився ґрунтовними відомостями про творчість Данте, М. Сервантеса, В. Скотта, Т. Шевченка, М. Гоголя, О. Пушкіна.

Навчання І. Левицького в Київській духовній академії припало на часи піка національної дискримінації як з боку професури («Між професорами в академії не було й духу українського. Один професор сказав на лекції таку штуку: “Для інтересів государства добре було б спалити українську літературу і білоруську, якби вона з'явилась на світ”»³), так і з боку царського уряду (Валуєвський циркуляр 1863 р.).

Після закінчення академії І. Левицький не став на батькову стежу — він вибрав шлях учителя російської словесності (української тоді не викладали): працював у Полтавській духовній семінарії (1865–1866), у гімназіях польських міст Каліша (1866) і Седлеця (1867–1873), у Кишинівській гімназії (1873–1885). Саме в цей період під прибраним ім'ям Нечуй І. Левицький розпочинає літературну діяльність: друкує перші твори у львівському журналі «Правда» («Дві московки», «Рибалка Панас Круть», «Причеп»). Кращі здобутки письменника припадають на 70–80-і роки XIX ст.: роман «Хмари», повісті «Микола Джеря», «Кайдашева сім'я», «Бурлачка», «Старосвітські батюшки та матушки».

Працюючи в Седлеці й Кишиневі, письменник мав дві іпостасі — викладача гімназії Івана Левицького й майстра красного письменства Івана Нечуя. Свою літературну працю він приховував навіть від батька, щоб поберегти

¹ *Нечуй-Левицький І.* Життєпис Івана Левицького (Нечуя), написана ним самим // І. Нечуй-Левицький. Збір. тв.: У 10 т. — К., 1968. — Т. 10.

² Там само.

³ Там само.

його, хворого священика, від хвилювань за долю сина. І це незважаючи на те, що в батькові, як писав сам Нечуй, «була вже українська ідея». Саме від нього письменник уперше довідався, що це «московщина заїдає наш язик і національність». Батько так і помер, не знаючи, що його син — уже знаний український письменник, автор опублікованих поза межами імперії повістей (у львівській «Правді»).

Працюючи в Кишинівській гімназії викладачем російської, старослов'янської та латинської мов, І. Левицький бере активну участь у громадській роботі, багато подорожує. У департаменті поліції він мав репутацію «хохломана», діяльність якого «небезпечна для держави». Тому І. Левицький змушений був рано вийти у відставку. Незламний патріотизм, національна гідність цього скромного інтелігентного чоловіка просто вражають. Ось якою показує письменник у повісті «Причепа» розіп'яту зайдами Україну: «Простий народ стогнав у тяжкій неволі під панамі... А за кожний стогін його московським звичаєм катовано. На обох боках Дніпра опинилися в чужих порядках, у чужій шкурі, набиралися чужої мови, забували свою. Загинула наука, упала просвіта... Сохнуть наші яри, висихає наша вода, горять од сонця наші гори, гадиною висисає останню силу нашої землі наш ворог».

У 1885 р. письменник виходить на пенсію й оселяється в Києві. Тут він цілковито присвячує себе літературній діяльності. У 80–90-х роках XIX ст. з'являються друком оповідання «Афонський пройдисвіт», казка «Скривджені і нескривджені», повість «Поміж ворогами». На початку XX ст. у творчості І. Левицького переважають статті, рецензії й нариси.

«Непросто складалося приватне життя майстра. До кінця днів він так і залишився самотнім. Будучи високоморальною, совісною й скромною людиною, не любив розповідати про інтимне. Найближчі знайомі розповідали, що до останніх днів з побожністю згадував ім'я колись коханої дівчини Надії.

Як склалися їхні взаємини, що стало на перешкоді до одруження — нині вже не можна з'ясувати. До нас із давнини дійшли лише суперечливі невиразні відомості. Мовляв, дядько дівчини, знайомий граф Сольський, не благословив цей шлюб, знайшовши небозі заможнішого чоловіка.

А може, у чомусь була провина й самого Нечуя? Розповідають: Іван Семенович не раз стояв навколішки перед портретом своєї Мадонни...

Деся у 1907-му чи в 1908 р., коли до Стеблева приїхала родичка Левицького гімназистка Надія Волуцька, нагодився тоді додому й Іван Семенович. Він хутко заприятелював з небогою і, запросивши її прогулятися «на схили» до Росії, сповідався їй у найпотаємнішому:

— А знаєш, Надійко, ім'я жінки, яку я кохав, теж було Надія... — Трохи подумавши, доказав: — Але їй більше пасувало б ім'я — Мрія... Вона завжди приходила до мене в сні й марення...

Свідками цієї розмови стали стрімка вода, глухе каміння і дівчинка-підліток з останнього класу гімназії. Зрештою, на них письменник міг цілковито покласти: не зрадять.

Наприкінці він із жалем у голосі мовив:

— Ця жінка знівечила мені все життя. А я її так кохав! Так кохав... — та й занишк.

Після того Іван Семенович ніби прокинувся, зіщулювався від холоду й вільгості й ледь чуто озвався:

— Ходімо додому...

На цьому й закінчуються ті спомини. Ніхто досі не брався розгадати Мрію з іменем Надія, що її до свого скону не забував Нечуй — людина великого чулого серця, світлої злагоди й безмежної доброти...»¹

Цікаві спогади про письменника залишили сучасники. Передовсім їх збивала з пантелику його зовнішність: «маленький, сухенький, чистенький, говорив і всміхався лагідно. І взагалі був лагідний та ясний» (*М. Загірня*); «невеличкий, сухорлявий, слабосилий чоловік, що говорив теплим і щирим, але слабеньким голосом», аж ніяк не в'язався з пафосом творів, автор яких уявлявся «сильним, огрядним мужчиною, повним життєвої сили й енергії», «колосальним усеобіймаючим оком України» (*І. Франко*). Уражає пунктуальність письменника: снідав, обідав, виходив на прогулянку по Хрещатику в той самий час, лягав спати рівно о десятій. Щоб не порушувати усталений добовий режим, він покинув свято з нагоди 35-річчя своєї літературної діяльності (було відзначене в 1904 р.) у момент виголошення вітальних промов на його честь.

Письменник був духовно багатого особистістю, добре розумівся на різних видах мистецтва, захоплювався ними.

Іван Нечуй-Левицький (із щоденникового запису, зробленого після відвідин концерту): «Полилася класична музика. Почалася Бетховенова соната “Appassionata”. Загриміли акорди, міцні, як сталь, дужі, глибокі, як море.

Мелодії сиплються, переплутуються в якомусь хаотичному безладді. Сумно, темно. Думка спадає ніби в якусь темряву. Бачу якийсь хаос, ніби до сотворіння світу. Бачу, ніби кругом мене хвилюють збурені стихії. Не то море, не то земля. Небо червонує. Хмари кров'ю облиті. Акорди клекочуть — і передо мною ніби клекоче море, освічене червоним світлом... Акорди пішли в нелад — і спинились, наче струни разом порвались. А далі знов полились уже дивні мелодії, співучі, глибокі, ясні».

Упродовж 1899–1914 рр. Іван Нечуй-Левицький надрукував восьми томне видання своїх творів. Він також разом з І. Пулюєм завершив задуманий Т. Шевченком і здійснюваний П. Кулішем перший переклад Святого Письма українською мовою.

Самотній, у голоді та холоді, І. Нечуй-Левицький помер у 1918 р., на 80-му році життя, у будинку для престарілих. Похований на Байковому цвинтарі в Києві.

Творчий доробок

«Українське життя, — писав І. Нечуй-Левицький, — то непочатий рудник, що лежить десь під землею; хоч за його бралися й такі високі таланти, як Шевченко; то безконечний матеріал, що тільки жде робітників, цілих шкіл робітників на літературному полі». Таке завдання письменник ставив перед літераторами й сам прагнув виконати накреслену творчу програму. Тому природно, що творчість митця різножанрова й тематично багата.

У своїх статтях І. Нечуй-Левицький наголошував на тому, що український письменник повинен дотримуватися трьох головних принципів — реальності, національності й народності:

¹ Хаврусь С., Шудря М. А Надія — це Мрія... // Кримська світлиця. — 13 липня. — 2007.

- «...реальна література повинна бути дзеркалом, у котрому б одсвічувалася правдива жистнь... очищена й гарна з естетичного погляду, добре спорядкована й зґрунтована, освічена вищою ідеєю» (*принцип реальності*);
- українське життя треба змальовувати *«тільки по-українськи»*, удаючись до багатств народної мови, майстра красного письменства має цікавити й національна психологія в усіх її виявах (*принцип національності*);
- жива народна мова («...для літератури взірцем книжного язика повинен бути іменно язик сільської баби з її синтаксисом»); народна поезія з її неповторним духом (*принцип народності*).

Від цих принципів І. Нечуй-Левицький не відступав протягом усього свого творчого життя.

Як зазначалося, доробок письменника різножанровий і тематично багатий. У його творах зображено життя різних верств суспільства, а саме:

- селян як часів кріпацтва, так і пореформеної доби;
- найманих робітників капіталістичних промислів і фабрик;
- поміщиків, фабрикантів, чиновників;
- представників духовництва;
- української інтелігенції, артистичної богеми.

Іван Нечуй-Левицький глибоко знав і щиро шанував французьку літературу, найбільше його захоплювала епохальна «Людська комедія» О. де Бальзака. Натхненний прикладом великого попередника, письменник зреалізував воістину бальзаківський задум, він, за словами професора А. Погрібного, створив «одноосібну художню енциклопедію українського життя». Не лише російські, а й деякі космополітично налаштовані вітчизняні інтелігенти тоді доводили, що українська література «должна касатись только мужицкого круга». Іван Семенович своєю багатогранною творчістю цілковито спростував цю хибну тезу.

Літературну діяльність І. Нечуй-Левицький розпочав у 60-і роки ХІХ ст. Перші його твори — «Дві московки» (1868) і «Рибалка Панас Круть» (1869) — привернули до себе увагу яскравою палітрою барв і новизною характерів. На тлі тодішньої літератури оригінально виглядали образи двох жінок-московок (дружин солдатів) в оповіданні **«Дві московки»**, різних за темпераментом і підходами до життя, — тиха Ганна й непокірна Марина, вони нещасливі через соціальні обставини — безземелля, злидні й солдатчину. Головний герой оповідання **«Рибалка Панас Круть»** теж через соціальні негаразди несе тяжкий життєвий хрест: панське свавілля й бідність змушують постійно міняти місце проживання, а на старість, ставши рибалкою, він, хоч і самотній та безталанний, у єднанні з чарівною природою Надросся, у спогадах про юнацькі роки й давню любов знаходить заспокоєння, виявляє поетичний хист своєї душі.

Одним із найвідоміших творів І. Нечуя-Левицького стала повість **«Микола Джеря»** (1878). У ній ідеться про життєву одісею українського селянина, який, утікши від кріпацького ярма в степах Чорномор'я, вступає в нові конфлікти з визискувачами-капіталістами, царським судом, зазнає нових бід уже пореформеного ладу. Характер Миколи розкривається читачеві в різних життєвих ситуаціях: у картинах селянського побуту, в описах фабричних порядків, в епізодах на риболовецьких промислах.

Фабричний побут і праця виходять на перший план і в повісті **«Бурлачка»** (1880). Незвичайної вроди (*«тишина, як троянда»*) селянка Василина, працюючи

найманою робітницею на суконній фабриці, у сльозах і злиднях потерпає від хижаків-визискувачів, за іронічною характеристикою автора, *«міністрів пшениці, жита, міністрів гречки й проса і навіть міністрів свинячого сала, олії й дьогтю... українських губернаторів мужицького поту й сліз»*, які ні перед чим не зупинялися в жадабі нестримного нагромадження величезних багатств. Проте вина тут не лише експлуататорів, а й самої дівчини, автор звертає увагу на її легковажність: вона не встояла перед паничем-спокусником, тому й опинилася на самому дні життєвої прірви. У фіналі бачимо Василю на ніби на картині про повернення блудного сина: «блудну дочку» зі сльозами на очах пригортають у своїй хаті батьки, яких вона покинула й відцуралася. Таким фіналом автор намагається довести: якщо людина повірить у себе, вона зможе перемогти навіть, здавалося б, нездоланні перешкоди.

У романі *«Хмари»* (1874) І. Нечуй-Левицький змалював історію двох поколінь інтелігенції на тлі характерних явищ кризи феодально-кріпосницьких відносин, початкового розвитку буржуазної доби. Головна думка твору втілена в образі хмар, які символізують темні сили, що прагнуть знищити будь-які вияви українського культурно-освітнього життя. Як відомо, імперська політика Росії була спрямована на денаціоналізацію української молоді, щоб знищити культуру одного з найбільших слов'янських народів.

Повість *«Старосвітські батюшки та матушки»* (1884) розповідає про побут, мораль і звичаї представників духівництва. Цей твір І. Нечуй-Левицький називав «біографією двох родин», де через діалоги й комічні сцени паралельно розгортаються історії двох попівських сімей. Через образи «батюшок» і «матушок» автор розкриває потайну, подібну до гоголівської думку про деградацію людської душі в умовах застійного існування, про явища морального занепаду серед духовного стану.

Українську історичну прозу І. Нечуй-Левицький збагатив романами *«Князь Єремія Вишневецький»* (1897) і *«Гетьман Іван Виговський»* (1899). У цих творах письменник широко змальовує бурхливі часи в історії України — народні повстання XVII ст., добу Хмельниччини й період, що настав після смерті Богдана Хмельницького.

З-поміж драматичних творів найбільшої популярності здобули оперета *«Маруся Богуславка»* (1875) за мотивами легендарного сюжету однойменної думи і комедія з міщанського побуту *«На Кожум'яках»* (1875), яку пізніше за згодою І. Нечуя-Левицького переробив М. Старицький. Комедія стала великим надбанням українського театрального мистецтва. Вона була екранізована під назвою *«За двома зайцями»*.

Помітна й публіцистична та літературно-критична спадщина майстра. Насамперед це великі статті (які згодом дослідники назвали культурологічними трактатами) — *«Органи російських партій»* (1871), *«Непотрібність великоруської літератури для України і для слов'янщини»* (інша назва — *«Сьогочасне літературне прямування»*) (1878, 1884) та *«Українство на літературних позах з Московщиною»* (1891). Ці твори пройняті відвертим, гострим антиімперським пафосом. Автор палко обстоює ідею самостійної, цілком незалежної від російської української літератури й культури. У XX ст. цю ідею підхопить і розвине видатний письменник Микола Хвильовий у своїх памфлетах під загальним гаслом *«Геть від Москви!»*. Не випадково ввезення цих творів на територію Російської імперії було суворо заборонено, так само цензура забороняла їх публікацію в радянські часи. Вперше вони були цілком перевидані лише в 1998 р.

Доказ **Іван Нечуй-Левицький** (зі статті «Українство на літературних позах з Московщиною»): «Ми, українці, маємо багатий національний ґрунт, багату народну оригінальну поезію, і на цьому ґрунті розвивалась і буде далі розвиватись українська література, навіть без усякої помочі російської державності... Російська державність пригноблює українську літературу, потягується її задусити, а вона, як зумисне, росте та й росте. Десь беруться таланти, десь береться охота й енергія в тих талантів писати доконче своєю мовою, десь береться глибоке пересвідчення в правоті свого діла».

І все ж серед такого розмаїття творів І. Нечуя-Левицького найвідомішою і найулюбленішою серед читачів стала повість «Кайдашева сім'я».

ПОВІСТЬ «КАЙДАШЕВА СІМ'Я» (1879)

Про популярність повісті свідчить велика кількість її перевидань і перекладів іншими мовами. Те, що сталося з родиною Кайдашів, можна назвати моральною катастрофою. Читаючи цю «веселу» повість, хочеться плакати або принаймні жалкувати й мучитися досадою: адже на наших очах відбувається самознищення чогось надзвичайно важливого, що є в людському житті, — домашнього затишку, порозуміння між ближніми, почуття гідності, ладу як основи родини. Гору в Кайдашевій сім'ї бере якась диявольська сила руйнування, котра несподівано озивається в цих нелихих, роботящих людях.

Жанрові й стильові особливості. За *жанром* «Кайдашева сім'я» — це соціально-побутова сатирично-гумористична повість-хроніка. Побутовим і соціальним є *конфлікт*, навколо якого вибудовується сюжетна інтрига. Чимало уваги І. Нечуй-Левицький приділяє обставинам життя Кайдашів, зовнішньому світу, зокрема й етнографічним елементам. День за днем і рік за роком у повісті виписані родинні події, вони розгортаються динамічно, послідовно й стрімко, що є ознаками саме *хроніки*.

Повість «Кайдашева сім'я» — яскравий зразок *реалістичного твору*, адже автор досліджує в ній родинні стосунки, зосереджуючись на морально-етичній проблематиці (побутово-просвітницький реалізм). Письменник створює в повісті переконливі характеристики соціального буття, колоритні соціальні типи, які в той же час є яскравими особистостями (Маруся й Омелько Кайдаші, Мотря та ін.). Однією з найпомітніших ознак реалістичної манери письма є докладне змалювання національного колориту українців — побуту, звичаїв, обрядів, вірувань. Таким способом І. Нечуй-Левицький ретельно освоював «непочатий рудник» українського життя, свідомо акцентуючи на його побутово-етнографічних аспектах, а отже, і реалізував проголошені ним же принципи реальності, національності й народності.

Ідейно-тематичний зміст. *Тема* «Кайдашевої сім'ї» — змалювання побуту й психології українських селян у перші десятиріччя після скасування кріпацтва. У цьому творі художньо відтворено, як каже сам автор, «темні плями народного життя». Повість вийшла друком майже через два десятиріччя після реформи 1861 р. й висвітлювала злості для того часу проблеми: злиденне життя хліборобів, руйнування патріархального устрою села, темноту й забитість селян. Разом із тим І. Нечуй-Левицький порушив одвічні проблеми:

Сцена з вистави І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» у постановці Київського національного драматичного театру ім. І. Франка

- добра і зла;
- кохання;
- сімейних стосунків;
- взаємин батьків і дітей;
- людської гідності та свободи;
- віри в Бога й моралі.

Духовна роз'єднаність — це те лихо, що отруює кожен день життя і батьків, і їхніх синів, і невісток.

Реалістичності твору додає те, що окремі персонажі мали прототипів. Наприклад, прототипами Кайдашів була сім'я Мазурів із села Семигори, яка була відома на весь повіт постійними сварками, бійками й колотнечами. Мазури мали й реальних багатих сватів — Довбушів.

судження Професор **В. Панченко**: «У літературознавстві радянської доби прийнято було наголошувати на тому, що сварки, змальовані І. Нечуєм-Левицьким, — це наслідок певних соціальних умов. З того робився соціологічно-політичний висновок: “так було до революції”. Проте автор “Кайдашевої сім'ї” на соціальних чинниках “війни” якраз і не акцентує! У творі йдеться швидше про недосконалість людської природи, про одвічні людські вади — нетерпимість, жадібність, заздрісність, егоїзм... Водночас Кайдашева сім'я — це модель цілої України. І річ не в прив'язках до певного історичного часу і до “соціальних умов”. Іван Нечуй-Левицький блискуче розкрив деякі “небажані” риси нашої національної вдачі, української ментальності, які належать не тільки середині XIX ст. У цьому сенсі “Кайдашева сім'я” може читатися як твір, у якому надзвичайно важливим є мотив національної самокритики».

ЗОР

Чи згодні ви з думкою літературознавця, що не соціальні умови життя родини Кайдашів є основною причиною їхніх сварок? Відповідь обґрунтуйте прикладами з повісті.

Образна система твору. Іван Нечуй-Левицький розпочинав свої твори з панорамного малюнку місця дії, з докладних описів зовнішності персонажів. При цьому він охоче вдавався до контрасту. Ось і «Кайдашеву сім'ю» розпочинає мальовничий панорамний пейзаж гористого Правобережжя. Автор, зокрема, наголошує: *«На тих горах скрізь стримлять козацькі могили, куди тільки кинеш оком. Увесь край ніби якесь здорове кладовище, де похований цілий народ, де під безлічними могилами похована українська воля»*. Сам собою напрашується висновок: одна з головних причин того, що Україна деградує, «кайдашіє», є колоніальне ярмо, втрата волі, козацького духу. Уже в експозиції проявляється різкий контраст.

Карпо і Лаврін — протилежності: один має батьківські карі гострі очі, другий схожий з виду на матір; один кремезний, другий — тендітний; один насуплений, сердитий, мовчазний, другий — веселий, привітний, балакучий...

В. Орловський.
Хати
в літній день.
1882 р.

Характери персонажів у «Кайдашевій сім'ї», як правило, статичні. Письменник робить акцент на домінантах, виокремлюючи одну-дві риси у вдачах героїв. В Омелька Кайдаша — богобоязливість і чарколюбство, у Кайдашихи — чваньковитість, у Мотрі — сварливість. Чи не найбільших змін зазнає характер Мелашки: у ній — спочатку ліричній, ніжній дівчині — теж поселяється «біс» чвар.

Цікаво, що в повісті майже немає сцен, у яких би лунав сміх. «Кайдашева сім'я» населена дуже серйозними людьми. Їм не до сміху, оскільки всі вони — учасники великої родинно-побутової війни, якій не видно кінця. Іван Франко вважав, що «І. Нечуй-Левицький малює в „Кайдашевій сім'ї“ гірку картину розпаду українського патріархалізму під впливом індивідуалістичних змагань кожного її члена». Справді, роль батька в Кайдашів зведено нанівець. **Омелько Кайдаш**, по суті, ніяк не впливає на перебіг подій у власній хаті. Він пливе за течією, а коли й пробує якось утрутитися в домашні чвари, то зазнає поразки. Образ голови родини трагікомічний: з одного боку, він богобоязливий, палко вірить у святу Параскеву-П'ятницю, яка ніби рятує від наглої смерті й не дасть потонути у воді, а з іншого — він любить «заглядати в чарку», що потім його погубила, до речі, у ту ж таки п'ятницю. Омелько не може зрозуміти й цілком природного бажання синів мати свою землю, тобто відчувати себе господарями. Родинні чвари переходять межу моральності: Карпо навіть піднімає руку на рідного батька.

Формування світогляду **Марусі Кайдашихи**, як і Омелька, припало на добу кріпацтва, вона довго «терлася коло панів і набралась од їх трохи панства. До неї прилипла якась облесливість у розмові, повага до панів. Вона любила цілувати їх у руки, кланялась, підсолоджувала свою розмову з ними». І після кріпацтва Кайдашиху запрошували як куховарку пани й попи, чим вона дуже пишалася. Так і згадується демонстрація панських манер Кайдашихи перед родиною Довбишів під час «розглядин», її приказування «проше вас», над чим сміялося все село (за це Кайдашиха здобула прізвисько «пані економша»). Жорстокість, егоїзм

А. Базилевич. Ілюстрація до повісті
І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я»

Не поступається в лихослів'ї Кайдашисі й «бриклива» Мотря, з її уст лунають репліки на зразок:

« — Не беріть од баби гостинця, бо вона злодійка! (про Кайдашиху, звертаючись до дітей).

— У мене свекруха люта змія: ходить по хаті, полум'ям на мене дише, а з носа горить дим кужелем. На словах, як на цимбалах грає, а де ступить, то під нею лід мерзне; а як гляне, то од її очей молоко кисне».

Якщо характери старих Кайдашів статичні, бо сформовані (уже представляють ціле покоління українського селянства), то в молодшого покоління вони тільки формуються.

А. Базилевич. Ілюстрація
до повісті І. Нечуя-Левицького
«Кайдашева сім'я»

і лицемірство Кайдашихи виявляються саме в стосунках із невістками. Яскравим засобом, що характеризує Марусю, є її мова. Спочатку в її звертаннях до Мотрі багато меду: «моє золото», «серце», «дитя моє», — а згодом:

« — Дай сюди мотовило! Це не твоє, а моє. Принеси од свого батька та й мотай на йому, про мене, свої жили, — крикнула Кайдашиха й ухопила рукою мотовило...

— Дай сюди, бо як пхну, то й ноги задержеш! — кричала Кайдашиха й сіпала до себе мотовило...

— Це не Мотря, а бендерська чума...

— Твої діти такі зміюки, як і ти... Наплюдила вовченьат, то не пускай до моєї діжі!...»

Старший син **Карпо** в молодому віці доволі мовчазний і замкнутий, але, одружившись, починає все відвертіше виявляти свій норов: в одній із сварок він називає батька «іродовою душею» і навіть піднімає на нього руку; дізнавшись, що мати закрила у своєму хліві його коня, хапає її за плечі, притискає з усієї сили до стінки й несамовито кричить: «...їжте мене або я вас з'їм!», а потім з дрючком женеться за Кайдашихою, доки та не вскочила в ставок. І вже зовсім цинічно звучать його слова: «Не так шкода мені матері, як шкода коб'ї!» Тож недарма громада вибрала Карпа десяцьким, знаючи про його жорстокість, адже з нього «буде добрий сіпак»¹.

До пари Карпові **Мотря**, «бриклива», «з перцем», «робоча та проворна», «куслива, як муха в Спасівку» — словом, його омріяний ще в парубочькі роки ідеал. Вона теж

¹ Сіпак (заст.) — уїдливі, доскіпливі начальник.

із часом стає все жорстокішою (не без «допомоги» Кайдашихи). Коли Карпо погнався за матір'ю через уже згаданого коня, дружина під'юджує його: *«По спині лупи її! Виколи дрючком її друге око!»* Промовистою характеристикою наділяє Мотрю спокійний і ліричний Лаврін, кажучи священикові, що братову жінку треба *«посадити в клітку та показувати за гроші, як звірюку на ярмарках»*.

А ось **Мелашка з Лавріном** — повна протилежність Карпові й Мотрі. Лише вони залишилися, так би мовити, на рівні людяності й закоханості, хоча й навчилися «показувати зуби», коли йшлося про посягання на їхнє добро. Тільки раз автор порівняв Мелашку з вовчицею, коли вона обороняла своїх дітей. Хоча ця характеристика й знижена, проте своєї привабливості Мелашка все ж не втрачає. Зверніть увагу, незважаючи на те, що Кайдашиха точила Мелашку, *«як вода камінь»*, а Мотря *«підкопувалась під неї, мов річка під крутий берег»*, вона все ж не уподібнюється до них, не втрачає людської подоби, а йде на прощу до Києва й залишається там у проскурниці. Мелашка гірко сумує за Лавріном, глибоким ліризмом сповнені її почуття до нього: *«Не жаль мені ні села, ні роду, жаль мені тільки чоловіка. Мабуть, він за мною побивається, коли одразу так залило мою душу сльозами»*. Поетично змальовано й Лаврінову зовнішність: *«Веселі, сині, як небо, очі світилися привітно й ласкаво. Тонкі брови, русяві дрібні кучері на голові, тонкий ніс, рум'яні губи — усе подихало молодого парубочою красою»*.

Дуже своєрідний, але типовий для українського села образ «народного радіо» вводить у сюжет повісті І. Нечуй-Левицький. Мабуть, ви вже здогадалися, це — **баба Палажка**, яка щороку збирає по селу мирян і водить їх до Києва на прощу, щоправда, не всіх повертає додому, як це сталося з Мелашкою. Вона в «наймодерніший» спосіб лікує від пиятики Омелька Кайдаша: радить Кайдашисі втопити в горілці цуценя, три дні квасити в тому зіллі оселедця, а потім напоїти ним... хворого. Автор вкладає в уста Кайдашихи емоційно знижену характеристику «народної цілительки» не випадково: *«Чорна, як сам чорт, ще перелякає мого чоловіка»*, адже Омелько й справді побачив на ній чортячі роги, а чого варте її дивовижне нашіптування над ним: *«Хрест на мені, хрест на спині, уся в хрестах, як овечка в реп'яхах. Помилуй його, безкостий Марку, сухий Никоне, мокрий Миколаю!»*

А. Базилевич. Ілюстрація до повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я»

А. Базилевич. Ілюстрація до повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я»

Іван Нечуй-Левицький присвятив цьому колоритному образу — бабі Палажці та її одвічній суперниці бабі Парасці — окремі оповідання, гумористичний струмінь у назвах яких, напевно, привабить читача прочитати їх на дозвіллі: «Благословіть бабі Палажці скоропостижно вмерти» і «Не можна бабі Парасці вдержатися на селі».

Отже, «Кайдашева сім'я» хоч і весело читається, але це сумна повість про долю українського села другої половини XIX ст., це гірка правда про згубність егоїзму й люті, про гірші сторони нашого національного характеру, сказана з метою, щоб ми, українці, ставали досконалішими, гідними себе. Водночас у цьому творі прочитується й справжній гімн українському світові з його неповторною природою, веселою, життєрадісною, поетичною душею людей, мелодійною, багатющою мовою, неповторною у своїй красі піснею. Мабуть, усі ці риси й зумовили непроминальну популярність повісті.

судження Професор А. Погрібний: «З певністю можна стверджувати, що сама Божа милість, сама Божа благодать дарувала Україні цього прозаїка, як-то, незадовго перед тим, знову ж таки за Божим промислом, явлено було їй геніального Тараса Шевченка. І то майже символічно, що географічні, родові точки, де в середоточчі української землі, яка дихає трипільською пракультурою, сталися ці два виверження українського духу, розташовані майже поряд: від Стеблева до рідного села Т. Шевченка... лише якихось 20 верст»¹.

Композиція. Як вам уже відомо, композиція (будова) художнього твору складається із *сюжетних елементів* (експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка) і *позасюжетних* (портрет, діалог, монолог, пейзаж, інтер'єр, екстер'єр, авторський відступ, назва твору, епіграф, присвята, вставні епізоди). Однією з найяскравіших композиційних особливостей повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» є нагнітання епізодів і сцен сварок, завдяки чому досягається напруженість у розвитку подій, чітко окреслюється характер конфлікту.

Саме *діалоги* відіграють чи не основну композиційну роль у творі — вони «рухають» сюжет, розкривають психіку героїв.

ЗОР Поміркуйте, специфічною ознакою якого літературного роду — лірики, епосу чи драми — є діалоги.

Ці сцени виписані в гумористично-сатиричному дусі. Згадайте сутички Кайдашів через дрібниці: мотовило, яйця, курку, кухню, півня, кабана, грушу. Наслідки цих сварок жахливі, адже вони призводять до порушення споконвічних етичних норм народної моралі: син (Карпо) підіймає руку на батька, женеться з дрючком за матір'ю, а потім заганяє в ставок, ладен ударити її, проте зупиняється, бо «не так шкода матері, як чобіт»; Мотря вибиває Кайдашисі око...

Зміст і форма твору тоді гармонійно поєднані, коли читач не помічає в ньому елементів композиції, коли в тексті органічно чергуються між собою комічне й драматичне, а крім того, не оминається найголовніший нерв будь-якого стилю — *лірика*. «В реалістичній іронії “Кайдашевої сім'ї” ліриці належало з'являтися

¹ Погрібний А. «Всевидяще око України» // Літературні явища і з'яви. — К., 2007.

в проміжках між найбільш гарячими зонами сюжету, коли відчувалось, що «сварливий» настрій оповіді от-от стане виявляти ознаки втоми. Великі резерви для письменника тут таїлись в образі Лавріна та його майбутньої дружини Мелашки»¹.

Епізод, у якому Лаврін уперше побачив Мелашку, сповнений світлим і ніжним ліризмом, хлопець відчув, *«що вона ніби освітила всю його душу, освітила густу тінь під вербою, неначе сонцем, і побігла на гірку зіркою... Без Мелашки йому став світ немилий... Як тільки наставав вечір, як тільки висипали зорі на небі, його тягло в Бієвці... Йому здавалось, що його несуть крила. Цілу дорогу то сопілка його грала, то пісня ніби сама співалась»*.

Цікаво, що «Кайдашева сім'я» має дві версії фіналу-розв'язки. За першою версією — діло з грушею не закінчилося: вона розросталася вшир і вгору, родила дуже рясно, дратуючи і дорослих, і малих Кайдашів. За другою: *«Діло з грушею скінчилося несподівано. Груша всохла, і дві сім'ї помирились. В обох садибах настала мирнота»*. Літературознавець С. Єфремов «забракував» обидва варіанти: він уважав, що справа не в груші, а в соціальних причинах, у письменницькому вмінні чи невмінні психологічно обґрунтовувати ті причини.

ЗОР

Чи згодні ви з думкою С. Єфремова? Висловіть свої міркування щодо двох редакцій твору.

Засоби комічного. Сміх над сторінками «Кайдашевої сім'ї» — це своєрідний виклик абсурдності тієї домашньої війни, яка, по суті, знищує людину. Змальовуючи цю «війну», прозаїк раз у раз вдається до гумору ситуацій, у яких невідповідність, контраст форми і змісту, дій та обставин просто-таки різючі. Комічні ефекти також забезпечуються в повісті іронією й сарказмом. Часто-густо сповнені іронії репліки Кайдашихи, особливо до невісток: *«Лавріне! Підстав своїй жінці під ноги стільчика, бач, не дістане руками й до половини діжі»*. Їдка іронія звучить буквально в наступній репліці Кайдашихи: *«Лавріне! Утри жінці піт з лоба, а то ще в діжу покапає»*, а далі звертання до сина лунає вже саркастично:

А. Базилевич. Ілюстрація до повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я»

А. Базилевич. Ілюстрація до повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я»

¹ Наєнко М. Художня література України. — К.: ВЦ «Просвіта», 2008. — С. 377.

«Лавріне, утри лиш носа своїй жінці. Он, бач, дядьки з носа виглядають». Так само саркастично звучать Омелькові слова, звернені до Кайдашихи, хоча насправді ними він характеризує не свою жінку, а «каторжні» Западінці (пригадайте епізод, у якому віз перевернувся разом із Кайдашихою): «*Та тут хоч спідницю скинь та й по яру бідай! Ніхто не побачить, бо щось тут і хат не гурт видно*».

Рясніють сторінки повісті й зниженою лексикою, особливо в порівняннях: *Кайдашиха стала шута, як безрога корова; завітчалась сіном, як вівця реп'яхами; ходить так легенько, наче в ступі горох товче; у Химки очі, як у сови, а як ходить, то наче решетом горох точить*.

Комічного ефекту автор досягає, використовуючи мовну нісенітницю у ворожінні баби Палажки: «*Сарандара, марандара, гаспида угас, василиска попер! Аміль біжить, аміль кричить, аміль доганяє!*»

До яскравих засобів комічного належить і *змішування стилів* (скажімо, високий епічний стиль у сцені побутової бійки). Порівняйте:

*«Не чорна хмара з синього моря наступала, то виступала
Мотря з Карпом з-за своєї хати до тину. Не сиза хмара над дібровою вставала, то наближалася до тину стара видроока Кайдашиха, а за нею вибігла з хати Мелашка з Лавріном, а за ними по-вибігали всі діти».*

*То не грім в степу грохоче,
То не хмара світ закрила.
То татар велика сила
Козаченьків обступила.*

«Ой Морозе, Морозенку»

Зверніть увагу, герої повісті майже ніколи не сміються, сміється читач, але в тім то й річ, що, коли відзвучить сміх, на дні душі залишається сум. «Сміх зі слізьми» є однією з рис української літератури — це відзначав і сам І. Нечуй-Левицький. Печально сміявся й українець М. Гоголь. Про «Кайдашеву сім'ю» можна сказати так само: це повість, у якій крізь сміх пробиваються сльози...

завдання

1. Про двоїсту натуру Кайдашихи свідчить характеристика в рядку

- А** ...свекруха люта змія: ходить по хаті, полум'ям на мене дише, а з носа гонить дим кужелем.
- Б** Вона не злюбила Мелациних батьків, і як тільки бралась за тім'я, то згадувала Западінці і свої розглядини в Балашів.
- В** Кайдашиха почала свариться й стала дуже лайлива та опришкувата. Вона нападала на Мелашку сливе кожного дня, точила її, як вода камінь.
- Г** Настали жнива. Кайдашиха запрягла Мелашку до роботи, як у віз... Кожної неділі просилася Мелашка в гості [до батьків], і кожної неділі Кайдашиха знаходила для неї роботу.
- Д** На словах, як на цимбалах грає, а де ступить, то під нею лід мерзне; а як гляне, то од її очей молоко кисне.

2. Установіть відповідність

Героїня

Репліка

1 Кайдашиха

А Це нечиста сила мене давила... Двадцять пасок з'їла в Києві, а за двадцять першою такий гріх трапився. Послинив нечистий усе лице, й губи, й щоки.

2 Мотря

Б Одривай хату од цих злиднів! Що б там не коштувало, одривай, а ні, я сама одірву.

3 Мелашка

В Не жаль мені ні села, ні роду, жаль мені тільки чоловіка. Мабуть, він за мною побивається, коли одразу так залило мою душу сльозами.

4 баба Палажка

Г Шкода мені тебе! У мене ще не було такої доброї та робочої наймички, як ти.

Д Скинь її з драбини додолу, нехай собі голову скрутить, щоб знала, як лазити на наше горище.

3. Прочитайте рядки з повісті «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького

Не чорна хмара із синього моря наступала, то виступала Мотря з Карпом з-за своєї хати до тину. Не сиза хмара над дібровою вставала, то наближалася до тину стара видроока Кайдашиха, а за нею вибігла з хати Мелашка з Лавріном, а за ними повибігали всі діти.

У цьому уривку комічний ефект досягається через

А надуживання старослов'янізмів в описі побутової сцени

Б надмірне використання зниженої лексики

В змішування стилів — високого епічного з побутовим

Г гротескні характеристики членів родини

Д поєднання логічно несумісних, протилежних понять

4. Охарактеризуйте історико-культурні умови для розвитку української літератури в 70–90-х роках XIX ст.
5. Назвіть ознаки реалізму як напряму в художній літературі. Які течії реалізму ви знаєте? Укажіть їх особливості.
6. Визначте ознаки реалізму в повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я». Чи відповідає «Кайдашева сім'я» принципам реальності, національності й народності, які визначив для українського письменства І. Нечуй-Левицький? Свої висновки проілюструйте прикладами з твору.
7. Доберіть Марусі Кайдашисі й Мотрі характеристики з цих народних афоризмів. Свій вибір аргументуйте.
Яка головонька, така й розмовонька. Жила як у Бога за дверима, а пройшло літо, зав'язала білий світ. Кажуть, не родися, а вдайся. У воді не тоне, а в вогні не горить. Не той друг, що медом маже, а той, хто правду каже.
8. Чому гумор і сатиру в повісті «Кайдашева сім'я» називають «сміхом крізь сльози»?
9. Поміркуйте, завдяки яким композиційним особливостям повість І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» легко поставити на сцені.
10. Хто, на вашу думку, головний герой повісті «Кайдашева сім'я» — Омелько Кайдаш, Маруся, Карпо, Мотря, Лаврін, Мелашка чи взагалі родина Кайдашів? Аргументуйте свою думку.

11. Яка приказка (прислів'я) найбільше підходить як епіграф до повісті І. Нечуя-Левицького? Обґрунтуйте свій вибір.
Що посієш, те й пожнеш. Згода будує, а незгода руйнує. Не плюй у криницю: прийдеться водиці напиться. Моя хата скраю — нічого не знаю. Лайкою і криком до згоди не дійдеш. Мир та лад — великий клад. Де лайка і бійка, там спайка не стійка. Гнів чоловіка сушить.
12. Чи актуальна, на вашу думку, повість І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» тепер? Свою думку аргументуйте.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Дібрати заголовок до кожної частини повісті «Кайдашева сім'я».
2. Виписати з повісті цитати-приклади засобів комічного, розглянутих у статті підручника.
3. Знайти в спеціальній літературі чи в мережі Інтернет репродукції картин українських художників. Визначити відмінні риси в тематиці, сюжетах, манері зображення тощо (за бажанням).
4. Переглянути фільм «Кайдашева сім'я»¹ і підготувати невелике повідомлення про майстерність екранізації однойменної повісті: утілення ідеї твору, переконливість характерів, гра акторів, позасюжетні елементи тощо (за бажанням).

ЛІТЕРАТУРА

- Крутікова Н. Іван Нечуй-Левицький // Історія української літератури XIX ст.: У 2 кн. — Кн. 2: Підручник. — К., 2006. — С. 381–413.
- Наєнко М. Художня література України: Від міфів до модерної реальності. — К., 2008. — С. 362–396.
- Нечуй-Левицький І. Життєпис Івана Левицького (Нечуя), написана ним самим // Твори: У 3 т. — К., 2008. — Т. 1. — С. 22–32.
- Нечуй-Левицький І. Українство на літературних позах з Московщиною. — Львів, 1998.
- Панченко В. Неубієнна література: Дослідницькі етюди. — К.: Твім інтер, 2007. — С. 78–101.
- Погрібний А. «Всевидає око України» // Літературні явища і з'яви. — К., 2007. — С. 467–476.

<http://www.bookland.net.ua> Нечуй-Левицький.

<http://www.ukrlit.vn.ua/author/nechuy.html>

¹ Можна знайти в мережі Інтернет на сайті: www.files.ukraine.cv.ua або www.ukrainatv.com